

"אופק פדגוגי" למחיצה

פרופ' ענת זוהר

יו"ר המזכירות הפדגוגית

העידן שבו אנו חיים מתאפיין בדורות קצרים של ידע, שמתחלף ומתרבה בקצב מהיר. כדי שבוגר מערכת החינוך הישראלית יוכל להתמודד בהצלחה עם האתגרים התרבותיים, הכלכליים, המדעיים והטכנולוגיים של המאה ה-21 דרוש שינוי בדמות הבוגר של המערכת. בוגר בעל מטען נכבד של ידע בתחומים מגוונים היה בעבר ונותר גם בהווה מטרה חשובה של מערכת החינוך. אולם הבוגרים העתידיים אינם יכולים להסתפק עוד בגוף ידע קבוע ומוגדר מראש שאותו ירכשו בבית הספר, אלא זקוקים ליכולות חשיבה גבוהות שיאפשרו להם לרכוש, במהלך חייהם, ידע חדש תוך הפעלת שיקול דעת, יצירתיות וביקורתיות. הידע הנלמד צריך להיות משמעותי, מובן ורלוונטי גם לחיים שמחוץ לבית הספר. היכולות הנלמדות תסייענה לבוגרים העתידיים לתפקד טוב יותר בעולם המשתנה של המחר ולקבל החלטות שקולות. לאזרחי המדינה הדמוקרטית צריך להיות שיקול דעת מוסרי, יכולת לחשוב באופן ביקורתי ויכולת לגבש עמדות מנומקות. כל אלה מצביעים על כך שלחינוך לחשיבה יש חשיבות הן בפן הלימודי של מערכת החינוך והן בפן הערכי שלה. לפיכך, חיזוק החינוך לחשיבה הוא תשתית לכלל הפעילות הפדגוגית המתקיימת בבית הספר: רכישת ידע, עריכת היכרות מעמיקה עם התרבות וגיבוש עמדות ערכיות מושכלות.

השינוי המתבקש בדמות הבוגר מחייב התאמה של דרכי הלמידה, ההוראה וההערכה הנהוגות בבית הספר. עיקרו של השינוי כרוך במעבר מלמידה המדגישה שינון של מידע ותרגול של כללים נוקשים לפתרון בעיות, ללמידה המדגישה פיתוח הבנה מעמיקה של התכנים ויכולות למידה וחשיבה. עדות נוספת לצורך בשינוי זה באה מתיאוריות עדכניות של למידה, הגורסות כי ידע משמעותי נבנה בתהליך שבו הלומד הוא שותף פעיל.

ההתאמה המתבקשת כרוכה בהיבטים שונים של המתרחש בבית הספר:

☒ התאמת תוכנית הלימודים:

תכניות הלימודים חייבות לשקף גם מטרות מפורשות בתחום של יכולות חשיבה. כדי לאפשר העמקה נדרש צמצום בהיקף התכנים הנלמדים. יש לפתח חומרי למידה שישלבו למידה מעמיקה של תחומי התוכן עם פיתוח יכולות חשיבה.

☒ התאמת דרכי ההוראה והלמידה:

יש מקום לשימוש בשיטות הוראה מסורתיות הכוללות הרצאות ושינון, במידה סבירה. אולם בצדן יש לפתח את השימוש בדרכי הוראה מגוונות הכוללות חקר, פתרון בעיות, ביצוע פרויקטים, למידה מבוססת על חקר מקרים, דיונים, שימוש בסביבות למידה עתירות טכנולוגיה ולמידת עמיתים. הדגש צריך להיות על למידה שתהיה רלוונטית לעולמם של התלמידים ותתחבר לעולם הידע שהם מביאים אתם מחייהם שמחוץ לבית הספר.

☒ שדרוג תפקיד המורה:

המורה לא יהיה עוד כזה שמעביר גופי ידע קבועים לתלמידים פסיביים, אלא מורה המנווט תהליכים של חשיבה והבניית ידע. מכאן נגזר גם צורך בהתאמת הדרכים והמטרות של השתלמויות מורים והכשרת פרחי הוראה, כך שישקפו את התפקיד החדש של המורה.

☒ התאמת דרכי הערכה:

שימוש בדרכי הערכה מגוונות המותאמות להערכה של תכנים, של ביצועי הבנה ושל תהליכי חשיבה המתרחשים בהקשר של התכנים הנלמדים. מכאן נגזר צורך בגיוון דרכי ההערכה של מורים את הישגי תלמידיהם, וכן צורך בגיוון ובהתאמה של דרכי ההערכה המערכתיות כגון מבחני המיצ"ב והבגרות.

חשוב לציין כי אף אחד מהשינויים הנדונים אינו בגדר חידוש שטרם נשמע במערכת. בשנים האחרונות אנו עדים לעשייה חינוכית לא מבוטלת המתרחשת במערכת החינוך, מגן הילדים ועד למוסדות להכשרת מורים, במטרה לקדם את המטרות שתוארו לעיל. אולם, עד כה עשייה חינוכית זו לא בוצעה באופן מערכתי כולל, ולכן טרם הביאה לכך שמערכת החינוך בכללותה הפכה ממערכת המתמקדת בהעברת מידע למערכת המתמקדת בפיתוח הבנה מעמיקה וחשיבה. אם כן, החידוש אינו בעצם ההתייחסות למטרות אלה, אלא בהגדרתן כיעד פדגוגי ראשון במעלה

של מערכת החינוך הישראלית. מהגדרה זו ניתן לגזור מטרות אופרטיביות מגוונות בתחומים שונים, וקריטריונים להערכתן. הנחת העבודה היא כי חתירה ממוקדת, מתוכננת ומתואמת לקראת היעד הזה תביא לכך שהבוגרים העתידיים של מערכת החינוך במדינת ישראל יהיו אנשים משכילים, המותאמים טוב יותר מבעבר להתמודד עם אתגרי המאה ה־21.

תשובות לשאלות הנשאלות לעתים קרובות:

1. האם ההדגשה על פיתוח חשיבה מעמיקה ויכולות חשיבה לא תבוא על חשבון הידע של בוגרי המערכת העתידיים? במילים אחרות, האם לא נגדל דור של "בורים"?

תשובה:

הדגשת המטרה של פיתוח הבנה מעמיקה ויכולות חשיבה אינה כרוכה בויתור על המטרה של הקניית ידע, משום שהפעילויות הלימודיות הכרוכות בפיתוח החשיבה אינן מנותקות מן התכנים הנלמדים על פי תוכנית הלימודים. דרך ההוראה המומלצת היא עיסוק באותם התכנים הלימודיים הנלמדים ממילא, אבל בשיטות הוראה המדגישות הבניית ידע ולא העברת מידע. במקום לעסוק בתכנים ברמות קוגניטיביות נמוכות, הדורשות בעיקר שינון, מומלץ לעסוק בהם ברמות קוגניטיביות גבוהות יותר הדורשות הפעלה של אסטרטגיות חשיבה (כגון שאילת שאלות, ניתוח, הסקת מסקנות והערכה). הידע הנוצר מלמידה כזאת הוא ידע משמעותי שנשמר לטווח ארוך. הוא מאפשר "ביצועי הבנה", שמשמעותם יכולת לפתור בעיות חדשות ויישום הידע החדש במגוון תחומים חדשים (העברה). זאת, בניגוד לידע הנוצר בלמידת שינון, שנשכח לעתים קרובות זמן קצר אחרי הבחינה, וגם אינו זמין לשימוש בהקשרים חדשים. לפיכך, גם אם דרך ההוראה המומלצת תהיה כרוכה בצמצום היקף התכנים הנלמדים, הרי שבסופו של דבר, בזכות האיכות העדיפה של הידע הנרכש יידעו התלמידים יותר מאשר בגישות הוראה מיושנות.

2.

האם החינוך לחשיבה ידחק את רגליהן של מטרות חינוכיות אחרות, כגון חינוך חברתי וחינוך ערכי (שיפור אקלים בית הספר, מניעת אלימות, חינוך לערכים הומניסטיים ודמוקרטיים, חינוך אזרחי, חינוך להכרת המורשת וכו')?

תשובה:

המטרה של פיתוח הבנה מעמיקה וחשיבה אינה סותרת מטרות אחרות של מערכת החינוך בתחומים חינוכיים וחברתיים, ולא תבוא על חשבון. יש לזכור כי בחלק הארי מהזמן שתלמידים מבליים בבית הספר הם עוסקים בלמידת תכנים. לכן ראוי שניתן את דעתנו על איכות הלמידה ונפעל באופן ממוקד כדי להשיג את המרב מן השעות הרבות שעוסקים בה.

כמו כן, הוראה בגישות של הבניית ידע המדגישה למידה משמעותית תקטין את הניכור שחשים התלמידים בבית הספר ותהפוך את החומר הנלמד לרלוונטי יותר. הוראה כזאת גם תפיח חיים בחומר הנלמד על ידי יצירת קשרים בין הנושאים הנלמדים בתוכנית הלימודים לבין נושאים אקטואליים בתחומים חברתיים וערכיים (למשל, דרך יצירת ספרותיות, דרך פרקי תנ"ך או דרך בחינת שאלות מוסריות העולות מחידושים רפואיים וטכנולוגיים). כמו כן, חינוך לחשיבה בכלל, וחשיבה ביקורתית בפרט, תומכים ביכולתו של התלמיד להפוך לאדם מוסרי ולאזרח טוב ופעיל במדינה הדמוקרטית. היכולת לפתח שיקול דעת עצמאי, לקבל החלטות שקולות, להבחין בין יתרונות ובין חסרונות, לגלות ביקורתיות, לגבש עמדות מנומקות, לנהל שיח עם בעל זהות "אחרת" או בעלי דעה אחרת - כל אלה הן מפירותיו של החינוך לחשיבה. פירות אלה מהווים חלק מהותי ממטרות החינוך החברתי והערכי.

3. האם המטרה של פיתוח חשיבה מתאימה לכלל אוכלוסיית התלמידים, או רק לתלמידים "חזקים"?

תשובה:

מחקרים רבים מראים כי הוראה המדגישה חשיבה והבנה אכן מתאימה לכלל אוכלוסיית התלמידים. תלמידים בעלי הישגים לימודיים נמוכים זקוקים כמובן לתיווך מתאים, אולם כאשר הוא ניתן, הם מראים שיפור גדול בהישגים לימודיים וביכולות חשיבה. לכן, המטרה של פיתוח חשיבה מתאימה בהחלט לכלל אוכלוסיית התלמידים. עם זאת, מחקרים מראים גם כי בקרב מורים רווחת תפיסה, שעל פיה העיסוק במיומנויות חשיבה גבוהות הוא אומנם מטרה חינוכית ראויה, אך מטרה זו מתאימה בעיקר לתלמידים בעלי הישגים אקדמיים גבוהים. על פי מחקרים אלה, מאמינים מורים רבים כי משום שתלמידים בעלי הישגים אקדמיים נמוכים מתקשים אפילו במטלות לימודיות הדורשות רמות נמוכות של חשיבה (כגון שינון או פתרון בעיות על פי מערכת כללים ידועה מראש), אין טעם להכביד עליהם במטלות מסובכות יותר. תפיסה זו מסוכנת, שכן היא בגדר של "נבואה המגשימה את עצמה". היא עלולה למנוע ממורים לעסוק בפעילויות הדורשות חשיבה עם תלמידים חלשים, ובכך למנוע מהם את הסיכוי להתקדם. התנהגות זו עלולה להגדיל את הפערים בין אוכלוסיות חלשות לחזקות.

לפיכך, המטרה של פיתוח החשיבה היא מטרה ראויה וחשובה בעבור כלל אוכלוסיית התלמידים. ההבחנה בין אוכלוסיות שונות צריכה להיות בדרך התיווך (שחייב להיות מותאם לרמת התלמיד), ולא במטרת ההוראה.

4. האם אוכלוסיית המורים הקיימת כיום מתאימה לעסוק בשינויים הנדרשים?

תשובה:

אוכלוסיית המורים הקיימת כיום היא הטרוגנית ומורכבת ממורים בעלי רקע מגוון וברמות שונות. יש מורים שנושא פיתוח ההבנה והחשיבה קרוב ללבם ומותאם ליכולותיהם ולתפיסתם החינוכית. יש גם מורים שהנושא מתאים להם פחות, הן מבחינת היכולת, הן מבחינת התפיסה החינוכית. ניסיון בעבודה עם פרחי הוראה ועם מורים בפועל, וכן ממצאי מחקרים מעידים, כי בעקבות תהליכים מתאימים של פיתוח מקצועי, חלק ניכר מהמורים (אם כי לא כולם) מאמצים בהצלחה את דרכי העבודה הדרושות כדי לעסוק בהבניית ידע, הבנה מעמיקה וחשיבה.

5. האם אין סכנה שהשינוי המוצע יפגע בהישגי התלמידים?

תשובה:

הישגים חשובים, אומנם, אבל אסור שהשיח על הישגים יבוא במקום השיח על אודות מטרת הלמידה. מטרת לימודיות צריכות לכוון את המטרות בתחום ההערכה והמדידה, ולא להפך. הורדת הדרישה בבחינת הבגרות או בבחינת המיצ"ב במקצוע מסוים מעלה, אומנם, את הישגי התלמידים בטווח הקצר אך היא מסוכנת בטווח הארוך, משום שאף על פי שתלמידים רבים עוברים את הבחינה, ההישג הוא אשליה כי אינו משקף רמה גבוהה של ידע, ואינו מעודד לרכוש רמה גבוהה של ידע. יש לחתור לכך שדרכי ההערכה יבחנו מטרות ראויות של למידה, שיהלמו את תוכניות הלימודים החדשות. בטווח הקצר יש לנקוט פעולות שקולות והדרגתיות שיבטיחו כי הישגי התלמידים לא ייפגעו מהכנסת השינויים במבחנים. בטווח הארוך, השינוי בתוכניות הלימודים ובדרכי ההוראה יביא לידי כך שהתלמידים יהיו מוכנים היטב לדרכי ההערכה החדשות.

לגבי הישגי מדינת ישראל במבחנים הבין-לאומיים: חשוב להדגיש כי דווקא השינוי המוצע יביא לשיפור. מבחני ה"פיזה", לדוגמה, בודקים בעיקר כישורי הבנה מעמיקה וחשיבה, מתוך השקפה שאלה הכישורים הנחוצים לאזרח המודרני במאה ה-21. אחת הסיבות לכך שהישגי ישראל במבחן נמוכים היא, שכישורים אלה לא נלמדים באופן משביע רצון בבתי הספר שלנו. לכן, השינויים המוצעים יביאו לכך שתלמידי ישראל יהיו מוכנים טוב יותר מבעבר למבחנים הבין-לאומיים.